

नेपाली भाषामा प्रकाशित साहित्यिक तथा विधागत म्यागेजिनको प्रारम्भिक रूपरेखा (वि.सं. १९५९-२०१७)

अनन्त कोइराला, दीपक अर्याल र शमिक मिश्र

भाषाको विकास या उन्नतिको निम्ति पनि दुवै विचारधाराका पत्र-पत्रिकाहरूले एकता कायम गर्नुपर्छ । समाजमा वर्गभेद छ, तर वर्ग भाषा छैन औ हुन पनि सक्तैन । प्रत्येक भाषाको विकासमा त्यस भाषा-भाषी शोषक र शोषित दुवैलाई लाभ छ । अर्को कुरा, वर्गहीन समाजमा पनि भाषाको भेद रहन सक्छ, रहन्छ । समाजमा वर्ग विभाजन गर्दा जुन किसिमको नियम लागु हुन्छ, त्यो भाषाको विषयमा त्यही किसिमले लागु नभएर अर्कै किसिमले लागु हुन्छ (शर्मा २००९, इटलिकस थपिएको) ।

परिचय

वि.सं. २०१७ भन्दा अगाडि नेपाली भाषामा प्रकाशित 'म्यागेजिन'हरू छापिनुका कारण तथा तिनले पस्कने विषयवस्तुले दिने सन्देश श्यामप्रसाद शर्मा (२००९) को उल्लिखित टिप्पणीमा समानता छ । अर्थात् भाषा, साहित्य र संस्कृतिको विकास, विस्तार र प्रवर्द्धनका निम्ति पत्रपत्रिकाहरूको आवश्यकता महसुस गरियो र पत्रपत्रिकाहरूको काम तथा उद्देश्य भनेको नै नेपाली भाषाको विकास-विस्तार गर्नु हो भन्ने कुरामा सहमति जनाइयो । भारतको बनारसमा नेपाली भाषाका पुस्तकको प्रकाशनले निरन्तरता पाए पनि धार्मिक, सवाइ र कविताका पुस्तकले प्राथमिकता पाए । त्यसैले भाषिक तथा सांस्कृतिक विकास, विस्तार र प्रवर्द्धनका लागि पत्रिका वा म्यागेजिनको आवश्यकता महसुस गरियो । नेपाली भाषा, साहित्य, संस्कृति, राष्ट्रियताको प्रवर्द्धन गर्नका निम्ति सबैभन्दा उपयुक्त माध्यम पत्रपत्रिका

वा म्यागेजिनहरू हुने कुरालाई ध्यानमा राख्दै यिनको उत्पादन, प्रकाशन र वितरणमा ध्यान दिन थालियो । सोही समयमा यी विषयभन्दा फरक खास गरी विधागत (विषयगत) म्यागेजिनहरूको प्रकाशन पनि सुरु भयो ।

यस अध्ययनले नेपाली भाषा, साहित्य, राष्ट्रियता र संस्कृतिको प्रचार-प्रसार र प्रवर्द्धनमा सक्रिय भूमिका खेलेका तथा खास विधा विषयको प्रचार-प्रसार र प्रवर्द्धन गर्ने दुई प्रकारका म्यागेजिनहरूको विकास-विस्तार कसरी भयो भन्ने कुराको चर्चा गर्नेछ । अध्ययनले एकातिर भारतमा नेपाली भाषामा 'म्यागेजिन' पत्रकारिताको सुरुआत हुँदा 'भारतको स्वाधीनता तथा हिन्दी भाषाका पक्षमा' भएको आन्दोलनको प्रभाव, तथा म्यागेजिनका विषयवस्तु, यसमा संलग्न लेखक, प्रकाशक तथा सम्पादकहरूका जातीय, क्षेत्रीय वा लैंगिक प्रभुत्वका विषयमा चर्चा गर्नेछ भने अर्कोतिर केही विधागत विषयगत म्यागेजिनहरूको चर्चा गर्नेछ ।

पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूमा नेपाली भाषा, साहित्य र संस्कृतिका पक्षमा छापिएका विज्ञापन, अपिल (आह्वान) वा पत्रपत्रिकाहरू किन आवश्यक छ वा किन प्रकाशित गरिदैं छ र पत्रपत्रिका प्रकाशित गर्नुका मूल उद्देश्य के-के हुन् भन्ने सूचना तथा जानकारीलाई यस अध्ययनको प्रमुख आधार मानिएको छ । प्रकाशन गर्नुपर्ने कारण, उद्देश्य तथा लेख-रचना, रचनाकार, प्रकाशक र विज्ञापनलाई विश्लेषणको आधार बनाइएको छ ।

यस लेखको पहिलो खण्डमा विश्व र नेपाली सन्दर्भमा म्यागेजिनको विशेषताका विषयमा चर्चा गरिएको छ भने दोस्रो खण्डमा नेपाली भाषाका म्यागेजिनको सुरुआत र भारतीय आन्दोलनको प्रभावको विषयलाई उठान गरिएको छ । तेस्रो खण्डमा भारत र नेपालबाट प्रकाशित म्यागेजिनमा देखिएको खास समुदायको वर्चस्व र ती वर्चस्वकै कारण विषयवस्तु वा म्यागेजिन प्रकाशित गर्नुका उद्देश्यमा देखिएका समानताका विषयमा चर्चा गरिनेछ भने यसको पुष्टि गर्ने गरी म्यागेजिन प्रकाशन गर्दाका उद्देश्यहरूको उदाहरणसहितको चर्चा खण्ड पाँचमा हुनेछ । अन्तिम खण्डमा केही विषयगत म्यागेजिनको मात्र चर्चा गरिएको छ ।

यस लेखमा मदन पुरस्कार पुस्तकालयमा रहेका म्यागेजिनहरूमध्ये *उपन्यास तरंगिणी* (१९५९) देखि *इन्दु* (२०१७ साल) का बीचमा प्रकाशित म्यागेजिनहरूमध्येबाट विषयगत (विधागत) म्यागेजिनका रूपमा १३ तथा अन्य ४६ ओटा गरी कूल ५९ ओटा म्यागेजिन (हेर्नुहोस् अनुसूची) लाई अध्ययनको आधार मानिएको छ ।^१

^१ मदन पुरस्कार पुस्तकालयले नेपाली भाषामा प्रकाशित पुस्तक, पत्रपत्रिका, पर्चा/पम्पलेट आदि सामग्री संकलन र संरक्षण गर्छ । यसको आधिकारिक वेबसाइट www.madanpuraskar.org

अध्ययनमा म्यागेजिन प्रकाशन गर्नुका कारण र उद्देश्यहरूलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ र यसका लागि म्यागेजिनका सुरुआती अंक, बन्द हुँदा प्रकाशित सम्पादकीय, अपिल र विज्ञापनहरूलाई विशेष ध्यान दिइएको छ ।

म्यागेजिनको विशेषता

नेपालको सन्दर्भमा 'म्यागेजिन'लाई कसरी परिभाषित गर्ने ? म्यागेजिन अन्य पत्रपत्रिकाभन्दा फरक हो कि होइन ? सामग्री, आकार, पृष्ठ-संख्या, डिजाइन, प्रकाशन अवधि वा अन्य के कारणले यसलाई अन्य पत्रपत्रिकाभन्दा फरक मान्ने जस्ता प्रश्नहरूको उत्तर खोज्न यसका केही खास विशेषता हेर्नुपर्ने हुन्छ र त्यसकै आधारमा 'म्यागेजिन' र अन्य पत्रपत्रिकाबीच फरक छुट्याउन सकिन्छ । नेपाली भाषामा प्रकाशित सामग्रीलाई हेरेर निम्न विशेषताका आधारमा 'म्यागेजिन' अन्य (पत्रपत्रिका, पुस्तक) भन्दा फरक मानिएको छ र यसैलाई आधार मानेर ती सामग्रीहरू प्रकाशन गर्नुपर्ने कारण तथा त्यसले पस्केका सामग्री र यसमा संलग्न व्यक्ति तथा प्रकाशित क्षेत्रहरूका विषयमा चर्चा गरिएको छ ।

ब्रोडसिट र टेब्लोइडको तुलनामा म्यागेजिनका खास विशेषता यसप्रकार छन् :

- आकार सानो
- धेरै पृष्ठ संख्या
- फोल्डिङ र बाइन्डिङ (Binding) हुने
- विषयवस्तुको गहनता, विस्तृत वा लामा लेख तथा समाचारहरू
- बढी खप्ने र गुणस्तरीय कागजको प्रयोग
- गुणस्तरीय वा छुट्टै विशेष 'कभर' पृष्ठको प्रयोग
- लामो अवधिमा प्रकाशन हुने जस्तो, साप्ताहिक, पाक्षिक, मासिक, द्वैमासिक, त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक बिक्री वितरण गर्न र लिएर हिँड्न सजिलो
- खास विषयवस्तु तथा पाठकसँग सम्बन्धित र विषयगत (स्पेसलाइज्ड)

इङ्ल्यान्डबाट अंग्रेजी भाषामा छापिएको *द रिभ्यु* (डेनियल डिफो सन् १७०४) लाई संसारको पहिलो म्यागेजिनका रूपमा लिइन्छ (ग्याम्बल एन्ड ग्याम्बल सन् १९८९) :

अनुसार २०६८ माघ २० गतेसम्म पुस्तकालयमा ५४३० पत्रपत्रिकाहरूका कम्तीमा एक अंक भए पनि सुरक्षित रहेको देखिन्छ । यो नै नेपाली भाषाका सबैभन्दा धेरै पत्रपत्रिका संकलन गर्ने संस्था भएकाले यसमा रहेका पत्रपत्रिकालाई अध्ययनको आधार बनाइएको हो ।

१२७) । जम्मा ४ पृष्ठको *द रिभ्यु* सुस्मा हप्ताको तीनपटक र पछि हप्ताको दुईपटक निस्कियो । साहित्य, समालोचनात्मक लेख समेटिएको यस म्यागेजिनले समाचारमूलक सामग्रीहरूलाई कम प्राथमिकता दिएको थियो । जुन विशेषता सुरू-सुस्मा प्रकाशित नेपाली म्यागेजिनहरूमा पनि देखिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा *सुन्दरी* (१९६३), *माधवी* (१९६५), *चन्द्र* (१९७१), *चन्द्रिका* (१९७२), *शारदा* (१९९१), *जनयुग* (२००९) जस्ता धेरैजसो म्यागेजिनको आकार, डिजाइनिङ र पृष्ठ संख्यामा धेरैपटक हेरफेर भएको पाइन्छ । *जनयुग* पाक्षिक (२००९) पहिलो अंक ८, दोस्रो १६ र तेस्रो २४ पृष्ठमा निस्केको छ । पाँचौँ अंकमा यसको पेज घटेर फेरि ८ मा भरिएको छ । धेरैजसो म्यागेजिनको आकार, डिजाइन (रङ्ग, ग्राफिक्स, फोटो), कागजको गुणस्तर तथा कागजका रङ्गहरूमा पनि व्यापक परिवर्तन भइरहेको भेटिन्छ र यी परिवर्तनलाई तत्कालीन समयको बाध्यता नै मान्नुपर्छ ।^२ नेपाली म्यागेजिनहरूले पनि समाचारमूलक सामग्रीलाई प्राथमिकता दिएका छैनन् र साहित्यलाई विशेष प्राथमिकतामा राखेका छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा म्यागेजिनको आकार, पृष्ठ संख्या, कागजको गुणस्तर वा प्रकाशन अवधि र यसले दिने विषयवस्तुहरूमध्ये कुनै एकलाई आधार मानेर 'म्यागेजिन'लाई परिभाषित गर्न गाह्रो छ । मुखपत्रका हिसाबले वार्षिक वा अनियमित रूपमा निस्किएकालाई पनि यसभित्र समावेश गर्ने हो भने 'म्यागेजिन'को सूची लामो नै बन्न जान्छ । त्यसैले साप्ताहिकदेखि त्रैमासिक रूपमा निस्कने तथा म्यागेजिनका विशेषता बोकेर पनि अनियमित देखिएका केहीलाई यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ । मुखपत्रहरू जस्तै गोर्खा लिगको मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित तर अन्य हिसाबले म्यागेजिन मान्न सकिने *गोर्खा संसार*लाई यहाँ समावेश गरिएको छैन । वास्तवमै सो समयमा निस्कने अन्य पत्रिका र म्यागेजिनका बीचमा कसरी फरक छुट्ट्याउने वा के असमानता थियो भनेर केलाउँदा धेरै अप्ठ्याराहरू भेटिन्छन् । मुखपत्र भनेर निस्किएका तर अन्य विशेषताका हिसाबले म्यागेजिनभित्र राख्न सकिने *नेपाली साहित्य सम्मेलन पत्रिका* (१९९८), *छात्र* (२००७), *इन्द्रधनु* (२००८), *विद्यार्थी* (२००९), *सगरमाथा* (२०१६) लाई कुन समूहमा राखेर अध्ययन गर्ने भन्ने समस्याले पनि यस अध्ययनलाई जटिल बनाएको छ ।

सन् १७०९ मा रिचर्ड स्टिलीद्वारा प्रकाशित *द टेटलर* र सन् १७११ मा जोसेफ एडिसनद्वारा प्रकाशित *द स्पेक्टेटलर*ले पनि केही गम्भीर विषयका तर

^२ प्रविधि, कागज, टाइप सेटिङ तथा डिजाइनका लागि फरक साइजका अक्षरहरू, रङ्गहरू तथा प्रकाशनका लागि आवश्यक सामग्रीहरू आदिको सीमित उपलब्धता त्यस्ता बाध्यताहरू हुन् ।

धेरैजसो हाँसो-मजाक र मनोरञ्जनका सामग्री, निबन्ध तथा लघु कथाहरू प्रकाशन गरेको देखिन्छ । म्यागेजिनले सुस्देखि मनोरञ्जन, साहित्य तथा अन्य विविध सामग्रीहरूलाई पस्के पनि समाचारमूलक सामग्रीहरूको भने कमी थियो (ग्याम्बल एन्ड ग्याम्बल सन् १९८९ : १२८) । नेपालका सन्दर्भमा भने धेरैजसो म्यागेजिनहरूले साहित्य विधालाई प्राथमिकता दिएका र छोटो आयुका देखिन्छन् । कतिपय अवस्थामा त अन्य विधालाई प्राथमिकता दिने भनेर घोषणा गरी प्रकाशित भएका पत्रिका वा म्यागेजिनले पनि बिस्तारै साहित्य वा उद्देश्यभन्दा भिन्न विषयवस्तु समेटेको भेटिन्छ । अर्थात् सबैजसो म्यागेजिनहरूले पस्कने सामग्रीमा विविधता छ र खास एउटा विषयवस्तुलाई मात्र समावेश गरेको देखिँदैन । यसो भन्दाभन्दै पनि साहित्य वा भाषाको सेवा तथा अभिवृद्धिका लागि भनेर प्रकाशित भएका म्यागेजिनहरू आफ्ना उद्देश्यभन्दा त्यति धेरै टाढा गएका छैनन् । त्यसो त बालसखा, डाँफेचरी, नेपाल शिक्षा आधार शिक्षा, नेपाल आयुर्वेद मासिक जस्ता केही म्यागेजिनले भने आफ्नो उद्देश्यअनुरूप नै खास विषयवस्तुलाई नै मुख्य प्राथमिकतामा राखेका छन् ।

नेपालबाहिर १९ औँ शताब्दीको पहिलो आधा शताब्दी (सन् १८५०) पछि मात्र खास पाठक खोज्ने वा खास पाठकहरूलाई लक्षित गरेर विधागत म्यागेजिनहरू चलाइएको देखिन्छ । यसले केही हदसम्म सफलता हासिल गरेको छ । नेपाली भाषाका सन्दर्भमा भने म्यागेजिनको सुर्खात नै खास पाठकलाई लक्षित गरेर भएका छन् । सुर्खा म्यागेजिनहरू (सुन्दरी, माधवी, चन्द्र, जन्मभूमि, आदर्श) ले साहित्यलाई प्राथमिकता दिएका छन् भने त्यसपछि प्रकाशित म्यागेजिनहरू महिला, उद्योग, बालबालिका, कृषि आदि खास विषयमा आधारित रहेका छन् । केही म्यागेजिनले भने प्रकाशनका उद्देश्यभन्दा फरक सामग्रीहरूलाई पनि उत्तिकै स्थान दिएको भेटिन्छ ।

उद्योग मासिक (१९९२) ले "सबै भाइबहिनीहरूमा उद्योग धन्दाको प्रचार गरी, देश दुनियाँ राजा सबैको सेवा गर्नाको निमित्त यस पत्रको जन्म भैरहेछ" भने पनि यसले साहित्यिक सामग्रीहरूलाई निकै स्थान दिएको छ (श्रेष्ठ २०५९ : १४६-१६०) । जागरण साप्ताहिक (२००७ वर्ष १, संख्या १, भित्री कभर पृष्ठ) ले प्रकाशनको उद्देश्यमा "अन्तर्राष्ट्रिय कला र साहित्यको परिचय दिँदै आधुनिक साहित्य कलाले जनतालाई प्रेरित गर्ने" उद्देश्यका साथ आफ्नो प्रकाशनको सुर्खात भएको भने पनि यसले राजनीतिक विचारधाराका विश्लेषणात्मक सामग्रीहरू प्रशस्त राखेको छ । त्यसै गरी म्यागेजिनले आफ्नो नामका पछाडि 'सचित्र', 'मनोरञ्जनात्मक', 'एकमात्र', 'रंगीन' जस्ता विशेषणहरू पनि भुण्ड्याएको वा आवश्यकताअनुसार फेरबदल गरेका छन् । विधागत म्यागेजिनका हकमा पनि

आफ्नो विधालाई प्राथमिकता दिए पनि अन्य सामग्रीहरूलाई पनि समावेश गरेका प्रशस्त उदाहरणहरू छन् । सन् १९२३ अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा समाचारमूलक म्यागेजिनका रूपमा देखा परेको *टाइम* म्यागेजिनले सन् १९३० मा व्यावसायिक रूपमै सफलता हात पारिसकेको थियो । नेपाली भाषामा पनि समाचार तथा विश्लेषणात्मक लेखहरूलाई समेट्दै *युगवाणी* (२००४), *केटो* (२०१०), *सेवा* (२००८), *जनयुग* (२००९), *अग्रदुत* (२०१०) जस्ता म्यागेजिनहरू देखा परे तर लामो समय टिक्न सकेनन् अर्थात् व्यावसायिक सफलता हासिल गर्न सकेनन् ।

वि.सं. २०१७ सम्म प्रकाशित धेरै म्यागेजिन तथा पत्रपत्रिकामा प्रकाशित सम्पादकीय, प्रकाशकीय, विज्ञापन तथा सहयोगको अपिलहरूलाई केलाउँदा ग्राहकको कमी, विज्ञापनको कमी, वितरणको समस्या र खास क्षेत्र वा समुदायमात्र यसप्रति बढी उत्सुक र सक्रिय रहेको कारणले यसले लोकप्रियता हासिल गर्न सकेन अथवा बजारमा टिक्न सकेन । प्रायः सबै म्यागेजिनहरू निश्चित समयपछि हराए । *शारदा* वा *उदय* केही लामो समयसम्म चलिरहे पनि पुराना म्यागेजिन हराउने र नयाँ आउने क्रम चलिरह्यो ।

नेपाली भाषाका म्यागेजिन प्रकाशनको पृष्ठभूमि र भारतीय भूमि

सन् १८७० (वि.सं. १९२७) को दशकमा हरिशचन्द्र 'भारतेन्दु' (सन् १८५०-८५) ले आफ्नो सञ्जाललाई व्यापक विस्तार गर्दै अंग्रेजविरोधी आन्दोलनका लागि जनमत तयार गर्ने र हिन्दी भाषाको प्रचार-प्रसार गर्ने उद्देश्यका साथ पुस्तक, पत्रपत्रिका तथा अन्य सामग्रीहरूको लेखन, प्रकाशन र वितरण सुरु गरेपछि बनारस हिन्दी भाषा-सामग्री प्रकाशनका लागि अग्रणी ठाउँको रूपमा चिनियो । भारतेन्दुले हिन्दी भाषा, साहित्यमा रूचि राख्ने तथा 'अंग्रेज शासनविरोधी' खास सहयोगीहरूको साथमा हिन्दी भाषालाई राष्ट्रियतासँग गाँसेर प्रवचन दिने तथा निबन्ध, कथा-कविता, अनुदित साहित्य, ऐतिहासिक अनुसन्धानमूलक लेख, नाटक र हास्यप्रधान सामग्रीलाई पुस्तक तथा पत्रपत्रिकामार्फत प्रकाशन र वितरण गर्ने काम गरे । यसरी अंग्रेज शासनविरुद्ध आन्दोलित हुने क्रममा हिन्दी भाषालाई राष्ट्रिय भाषाको मान्यता दिलाउन हिन्दी भाषा-साहित्यको व्यापक रचना, विकास-विस्तार, प्रचार-प्रसार र प्रकाशनमा नेतृत्वदायी भूमिका खेलेको भएर उनको समयकाललाई हिन्दी भाषा-साहित्यमा 'भारतेन्दु-युग'का नामले व्याख्या गरिन्छ ।^३

^३ भारतेन्दुका सम्बन्धमा रामविलास शर्माको पुस्तक *भारतेन्दु-युग और हिन्दी भाषा की विकास-परम्परा*मा यस्तो चर्चा गरिएको छ- 'भारतेन्दुको ध्यान कुनै एक प्रान्तमा सिमित थिएन, उनी हिन्दी

भारतेन्दु तथा उनका सहयोगीहरूमार्फत सुरु भएको साहित्यिक कार्यक्रम, प्रवचन, अनुवादका काम र प्रकाशन तथा नियमित निस्कने पत्रपत्रिकाले बनारसमा हिन्दी भाषाका पाठक मात्र बढाएन, बरु हिन्दी भाषामा लेख्न मान्छेलाई उत्प्रेरित गर्‍यो र हिन्दी भाषाका थुप्रै लेखक जन्मिए, जन्माइए (ओर्सिनी सन् २००४) । भारतेन्दुकै प्रेरणा, निर्देशन तथा सहयोगमा रामकृष्ण वर्मा (खत्री) लगायत थुप्रै भारतीयहरू हिन्दी भाषाको प्रचारप्रसार कार्य तथा पुस्तक, पत्रपत्रिका प्रकाशन व्यवसायमा समर्पित भए । हिन्दी भाषा-साहित्यको प्रचारप्रसार, प्रवर्द्धन तथा लोकप्रियतासँग भारतेन्दुको सहयोग तथा सल्लाहमा वर्माले पुस्तक पसल मात्र खोलेनन्, बरु सन् १८८४ (१९४१) मा कलकत्ताबाट प्रेस ल्याएर 'भारत जीवन प्रेस'को स्थापना गरे (ओर्सिनी सन् २००४, शर्मा सन् २००६) ।^४

यही 'भारत जीवन प्रेस'मार्फत रामकृष्ण वर्माले नेपाली भाषाका सामग्रीको उत्पादनमा योगदान पुऱ्याएको चर्चा चलेको थियो । तथापि, सन् १८८४-१९०० (१९४१-१९५७ वि.सं.) बीच वर्माले प्रकाशित गरेका २५६ फरक शीर्षकका पुस्तकमध्ये ११९ पुस्तक ब्रजभाषा^५का थिए । उक्त प्रेसबाट वा उनी प्रकाशक रहेर एक दर्जन बढी पुस्तकहरू^६ नेपाली भाषामा प्रकाशित भएका थिए, जुन उनले प्रकाशित गरेका २५६ शीर्षकका पुस्तकका तुलनामा नगण्य नै थिए । त्यसपछि पनि बनारसमा बाबु माधवप्रसाद शर्मा, गोर्खा पुस्तकालय, पुण्यप्रसाद उपाध्याय, सर्वहितैषि कम्पनी, होमनाथ केदारनाथ, प्रभाकारी प्रिन्टिङ प्रेस, हितचिन्तक प्रेस, हरिहर शर्मा, विश्वराज हरिहरजस्ता प्रकाशक र मुद्रकहरूले नेपाली भाषाका प्रशस्त पुस्तक प्रकाशन गरेका छन् । यी मध्येको हितचिन्तक प्रेसले *उपन्यास तरंगिणी, सुन्दरी, जनयुग* तथा प्रभाकारी प्रिन्टिङ प्रेसले *माधवी* छापेको भेटिन्छ ।

भाषाको सम्पर्कमा आउने सबै प्रान्तमा यो भाषिक आन्दोलनको लहर ल्याउन चाहन्थे । उनले ग्रामीण भाषा नै हिन्दी भाषाको आधार रहेको र ग्रामीण भाषाको विकासले नै हिन्दीको विकास हुन सक्ने ठानेका थिए (शर्मा सन् २००६ : १३) ।

^४ नेपालको सन्दर्भमा गोरखा भाषाको उन्नतिका लागि मोतीराम (वि.सं. १९२३-१९५३) ले रामकृष्ण वर्मा (खत्री) लाई प्रेस खोल्न प्रेरित गरेको कुरा बढी प्रचलित छ ।

^५ कविता, गजल तथा साहित्यका लागि प्रयोग गरिएको हिन्दी भाषाको एउटा अंश जुन पछि बनारस क्षेत्रमा निकै प्रचलित भयो ।

^६ *प्रह्लादभक्ति कथा, श्रीमन्दगवद्धी* (भाषाटीका), *कवि भानुभक्तको जीवन चरित्र, भानुभक्तिय रामायण, नल दमयन्तीको कथा, प्रश्न चिन्तामणि, ज्ञानमाला, सावित्री चरित्र, वधु शिक्षा, पंचक प्रपंच र तीजको कथा तथा श्रीकृष्ण चरित्र, गजेन्द्र मोक्ष, गोर्खा हास्य मञ्जरी* ।

यहाँ हिन्दी भाषा साहित्यका लागि काम गरिरहेका लेखक, प्रकाशक र उनीहरूको कामको चर्चा गर्नु जरूरी छ । किनभने, हिन्दी भाषामा भइरहेका लेखन तथा प्रकाशनका काम पनि नाफा कमाउनभन्दा हिन्दी भाषालाई सरकारी मान्यता दिलाउन, राष्ट्रियताको आन्दोलन प्रवर्द्धन गर्नमा केन्द्रित थियो ।^७ त्यसको प्रभाव नेपाली भाषाका प्रकाशनमा पनि परिरहेको थियो । स्मरणीय छ, मोतीराम भट्ट यही समयमा रामकृष्ण वर्मासँग मिलेर प्रकाशन क्षेत्रमा काम गर्दै थिए । यही समयमा बनारसमा हिन्दी भाषाका प्रशस्त पत्रपत्रिका तथा म्यागेजिनहरू पनि निस्किरहेका थिए ।^८

हिन्दी भाषामा प्रकाशित हुने पत्रपत्रिका, म्यागेजिन र पुस्तकमा देखा पर्ने लेखकहरू नयाँ थिए । केही हदसम्म भारतैन्दुले खोजेका र प्रोत्साहित गरेका थिए (ओर्सिनी सन् २००४, शर्मा सन् २००६) । बिस्तारै रामकृष्ण वर्मा (खत्री) ले प्रकाशनका क्षेत्रहरू र विषयवस्तुमा व्यापकता थप्दै गए । वास्तवमै उनी र उनका सहयोगीमार्फत दैनिक प्रार्थनाका लागि आवश्यक भजनदेखि परिवर्तनका लागि आवश्यक अपिलका पम्पलेट र व्याकरणदेखि गाई बचाउनका लागि गरिने अपिल (६ ओटा फरक-फरक पुस्तिका) जस्ता सबै सामग्रीहरू हिन्दीमा आउन थालेपछि एन्डरसन (सन् १९९१) ले भनेजस्तै 'हिन्दी' बनारसको सामूहिक वा आम भाषा बन्यो ।

भारतैन्दु, देवकीनन्दन खत्री, रामकृष्ण खत्री, कार्तिकप्रसाद खत्री^९ लगायतका व्यक्तिहरूले हिन्दी भाषाको प्रचार-प्रसार गर्न, राष्ट्रियताको प्रवर्द्धन गर्न तथा अंग्रेज शासनविरोधको जनमत तयार गर्न तथा केही हदसम्म व्यापारिक प्रयोजनका निम्ति हिन्दी भाषाका पुस्तक, पत्रपत्रिका तथा म्यागेजिनहरूको प्रकाशनलाई

^७ हिन्दीप्रदिप मासिक पत्रमा एउटा भाषण छापिएको छ, जसमा सरकारी नोकरीका लागि हिन्दी वा संस्कृत भाषा जान्नेलाई अवसर नदिएर अंग्रेजी वा उर्दु भाषा जान्नेलाई अवसर दिएकोमा विरोध गरिएको छ । हिन्दी भाषा तथा संस्कृत भाषा देव भाषा भएकाले यसको महत्त्व रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ (हिन्दीप्रदिप सन् १८७७ : १-३) ।

^८ बनारस अखबार, सुधाकर, कवि-वचन-सुधा, हरिश्चन्द्र-मैंगजीन, मोहन-चन्द्रिका, काशी पत्रिका, आर्यमित्र, सरस्वती-विलास, तिमिर-नाशक, पीयूष-प्रवाह, भारत जीवन । रामकृष्ण वर्माद्वारा प्रकाशित हिन्दी भाषाको पत्रिका भारत जीवन्का बारेमा पण्डित प्रेमलाल काफ्लेले शुद्ध पारी विसं. १९४१ मा छपाएको रामायण बालकाण्डमा प्रकाशित विज्ञापनमा यस्तो लेखिएको छ- 'भारत जीवन यो हिन्दी भाषाको साप्ताहिक पत्र ३ मार्च सन् १८८४ ई. देखि प्रत्येक सोमबारका दिन प्रकाशित हुन्छ ।

^९ कार्तिकप्रसाद खत्रीले बनारस मात्र होइन, आसामतिर पनि हिन्दी भाषाको प्रचारप्रसारका लागि काम गरिरहेका थिए । उनी पछि काशीमै फर्किएर भारत जीवन्मा पनि काम गरेको भेटिन्छ ।

व्यापक बनाइरहेको सन्दर्भमा बनारसमा बसिरहेका वा पढिरहेका नेपालीलाई नेपाली भाषा र गोर्खा भाषाप्रति चासो जाग्नु स्वाभाविक नै थियो । फलस्वरूप 'गोर्खा' भाषाका विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशन हुन मात्र थालेनन्, बरु यसैभित्रबाट राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरूको निर्माण, पुनर्निर्माण तथा प्रचार हुन थाल्यो । यसैका आधारमा नेपाली राष्ट्रियता, वीर इतिहास तथा 'नेपाली जाति'को पहिचानसम्बन्धी अवधारणाको प्रवर्द्धन सुरु भयो (वन्त सन् १९९६) । गोर्खा र नेपाली भाषामा प्रकाशित हुने सबै पत्रपत्रिका वा म्यागेजिनहरूको उद्देश्यका रूपमा गोर्खा र नेपाली भाषाको विकास, विस्तार, उन्नति र प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याउने साभ्ना र समानखालका अवधारणा देखा पर्न थाले । धेरैको उद्देश्य 'नेपाली र गोर्खा भाषा, संस्कृति र इतिहासको विषयमा जानकारी दिने तथा सचेतना फैलाउनु नै थियो' । उक्त कुरा प्रायः सबै म्यागेजिनका प्रकाशकीय, सम्पादकीय तथा कतिपय अवस्थामा उक्त म्यागेजिनका विज्ञापन र पत्रिका बचाउनका लागि गरिएको अपिलमा देखा पर्न थाल्यो ।

बनारसमा पढ्न जाने वा लेखपढ गर्ने खास समुदायसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरू नै प्रकाशन क्षेत्रमा संलग्न रहनु र उनीहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक चिन्तनमा समानता हुनुले 'नेपाली भाषा सेवा' अभियानले प्राथमिकता पायो । यो समूह नै नेपाली भाषाका सामग्रीको उत्पादन, वितरण र उपभोगका सन्दर्भमा सचेत रह्यो र निरन्तर सक्रिय भइरह्यो । फलस्वरूप प्रकाशन क्षेत्रका लागि आवश्यक पर्ने लेखन, सम्पादन तथा वितरणमा मात्र होइन, यसबाट वितरण हुने विषयवस्तु र विचारमाथि पनि यही समुदायको वर्चस्व रहिरह्यो ।

म्यागेजिनमाथिको नियन्त्रण

चाल्मर्स (सन् २००२) ले नेपाली पाठक बढाउन वा पाठकसमक्ष पुग्न नेपाली भाषाका सामग्री प्रकाशन गर्नेहरूले खेलेको भूमिका विषयमा व्याख्या गरेका छन् । उनका अनुसार सांस्कृतिक तथा राजनीतिक दृष्टिकोणले 'नेपाली' वा 'नेपाली भाषा'का विषयमा जन्मिएको सचेतनाका लागि यस्ता प्रकाशनहरूको भूमिका ठुलो थियो । तथापि प्रकाशनहरूले शक्ति र नाफाको उद्देश्यले पनि काम गरिरहेका थिए ।

पुस्तकले जस्तो सुस्का दिनमा प्रकाशित हुने पत्रपत्रिका तथा म्यागेजिनले आर्थिक रूपले यथेष्ट प्रगति गरेन । तैपनि प्रकाशक, सम्पादक वा लेखकहरूले आफ्नो सामाजिक हैसियत बढाए । समाजले मान्ने, स्वीकार्न सक्ने र उनीहरूका कुरा समाजले सुन्न सक्ने व्यक्तित्वका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गर्न सफल भए ।

यसबाहेक के प्रकाशित गर्ने वा नगर्ने भन्ने कुराको निर्णयकर्ताका रूपमा पनि उनीहरूले आफ्नो शक्तिको प्रयोग गरे । टंक सुब्बा (सन् १९९२) लाई उद्धृत गर्दै चाल्मर्स (सन् २००२ : ४२) लेख्छन्, "१९९७ सालसम्मका पत्रपत्रिका, म्यागेजिनहरूमाथिको नियन्त्रण ब्राह्मण र नेवार समुदायले गरेको थियो, जुन समुदाय सांस्कृतिक तथा शैक्षिक क्षेत्रको स्तर अन्य जात-जातिको भन्दा उपल्लो थियो" (सन् २००२ : ४२) । सुब्बाले भनेजस्तै वि.सं. १९९७ सम्म मात्र होइन, २०१७ सालको आसपाससम्म पनि खास क्षेत्रका खास समुदायले सम्पादन, लेखन वा प्रकाशन क्षेत्रमा निकै ठुलो प्रभुत्व कायम राखेका छन् (अर्थात् २०६८ : १३४-१३८) । म्यागेजिन भनेर मानिएका कुल ५९ ओटा प्रकाशनलाई हेर्ने हो भने यी सबैका सम्पादकहरू बाहुन वा नेवार समुदायबाट देखिन्छन् । *जनमित्र*का केशरबहादुर, *सुस्केरा*का वीरेन्द्र, *प्रभात*का एसएल वाङ्गदेल्, *नव प्रभात*का सानुमति राई, *खेतिपाती*का अशोककुमार दास गुप्ता, *जाग्रत गोर्खा*का आनन्दसिंह थापा आदि भने केही अपवाद हुन् (हेर्नुहोस् अनुसूची) ।

साहित्यिक म्यागेजिनमा पनि केही चर्चित साहित्यकारहरूको एकछत्र राज देखिन्छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, माधवप्रसाद घिमिरे, केदारमान व्यथित, बालकृष्ण सम आदिका सामग्री प्रायः सबै म्यागेजिनमा प्रकाशित भएको छ । साहित्य विधा मात्र होइन, अन्य विधाका पत्रिकामा पनि साहित्यकारको दबदबा थियो (अर्थात् २०६८ : १३४-१३८) । सम्पादक तथा प्रकाशकमा पनि साहित्यकारहरू वा परिचित नामको दबदबा देखिन्छ । जस्तै, *माधवी*का मातृप्रसाद शर्मा र राममणि आदि, *जन्मभूमि*का सूर्यविक्रम ज्ञवाली, *शारदा*का ऋद्धिबहादुर मल्ल, *साहित्य श्रोत*का हृदयचन्द्रसिंह प्रधान, *सेवा*का श्यामप्रसाद शर्मा, *ईन्द्रेनी* र *धरती*का ईश्वर बराल, *घरेलु इलम* पत्रिकाका भीमनिधि तिवारी, *डाँफेचरी*का धर्मराज थापा, *विकास*का सत्यमोहन जोशी (थप जानकारीका लागि अनुसूची हेर्नुहोस्) । नेपालका सन्दर्भमा 'ख्याति प्राप्त' धेरै लेखक तथा साहित्यकारहरूले म्यागेजिनबाट लेख्न सुरु गरेका छन् । पहिलो कथा वा कविता कुनै म्यागेजिनमा प्रकाशित गरेपछि मात्र धेरै लेखक, कवि र साहित्यकारहरूले पुस्तकका रूपमा आफ्ना कृतिहरू प्रकाशित गरेका र समाजमा स्थापित भएका देख्न सकिन्छ ।

वि.सं. १९५९-२०१७ सम्मका म्यागेजिन प्रकाशित हुने ठाउँलाई मात्र हेर्ने हो भने काठमाडौँ २९ ओटा पछि बनारस ९ ओटा सबैभन्दा धेरै प्रकाशित हुने ठाउँ हो । तर सुस्मातका म्यागेजिनको प्रकाशन भने बनारसबाट भएको देखिन्छ (हेर्नुहोस् अनुसूची) । *शारदा* (वि.सं. १९९१) अगाडिका अस्तित्वमा रहेका म्यागेजिनहरूमध्ये *आदर्श* मासिक कालिम्पोङ, भारतबाट प्रकाशित भएको छ भने

अरु सबै बनारसबाट मात्र प्रकाशित भएका छन् । तर, रमाइलो पक्ष के छ भने विधागत रूपमा अध्ययन भएका *उद्योग, घरेलु इलम पत्रिका, नेपाल शिक्षा आधार शिक्षा, बालसखा, डाँफेचरी, शान्ति, गाउँघर, विकास, स्वास्नीमान्छे* तथा *कृषि* सबै काठमाडौँबाट मात्र प्रकाशित भएका छन् । *शान्ति* मासिक (२०१४) र *स्वास्नीमान्छे* (२०१५) लाई छाडिदिने हो भने सबै म्यागेजिनका प्रकाशनमा व्यक्ति होइन, सरकार वा कुनै संस्था संलग्न छन् ।

पश्चिम बंगाल सरकारले प्रकाशित गरेको *खेतिपाती* म्यागेजिनबाहेक काठमाडौँबाहिरबाट विधागत म्यागेजिनको प्रकाशन लगभग शून्य देखिन्छ । साहित्यिक विधामा भने विराटनगर, वीरगञ्ज र भ्वापाबाट पनि म्यागेजिनहरू प्रकाशित भएका छन् । त्यसो त प्रभूत्व कायमै राख्ने उद्देश्यले नेपाली भाषाको प्रगति र उन्नतिको लागि उनीहरू जुट्नु र सोहीअनुरूपको विषयवस्तु तयार गर्नु स्वाभाविक थियो । यी भाषामा लेखपढ गर्न जान्नेहरूको बाहुल्यताले गर्दा यी भाषाको विकास-विस्तारलाई स्वतः टेवा पुगेको थियो । बनारस वा काठमाडौँकेन्द्री र खास समुदायको वर्चस्व रहने गरी म्यागेजिनको विकास तथा विस्तार भएको थियो । एकातिर शैक्षिक अवस्था र खास भाषा तथा सांस्कृतिक पृष्ठभूमिका कारण खास समूह वा समुदायको वर्चस्व प्रकाशन क्षेत्रमा देखा पर्नु स्वाभाविकै थियो भने अर्कोतर्फ पाठक, सम्पर्क, प्रविधि र भाषिक तथा साहित्यिक सचेतना तथा केही हदसम्म व्यापारिक लाभका उद्देश्यले पनि यस्ता कामहरू बनारस वा काठमाडौँमा सिमित हुनु स्वाभाविक मान्न सकिन्छ ।

म्यागेजिन प्रकाशनका उद्देश्य र बिक्री वितरणका चुनौती

भारतमा पत्रपत्रिका तथा म्यागेजिनहरूको प्रकाशनलाई हिन्दी भाषा 'सेवा' (ओर्सिनी : सन् २०१०) का रूपमा लिएर नेपाली भाषाका म्यागेजिनहरू प्रकाशनलाई पनि 'सेवा'का रूपमा परिभाषित गरियो । त्यसो त यसमा व्यापारिक दृष्टिकोण पनि थियो तर पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशन हुनुलाई नेपाली भाषा र संस्कृतिको सेवा र उन्नतिको रूपमा बुझाउने कोसिस गरियो । प्रायः म्यागेजिनले यो किन प्रकाशित गर्नु पर्‍यो भन्ने कुराको जानकारी दिएका छन् । कतिपयले पत्रिका सञ्चालनको क्रममा अप्ठ्यारा र चुनौती देखिएपछि वा बिक्री-वितरण सन्तोषजनक नभएपछि 'देश उन्नति, भाषा उन्नति'का लागि सहयोग नपाएको वा आम पाठकले खर्चि नदेखाएको गुनासो गर्दै अपिलहरू प्रकाशित गरेको पनि देखिन्छ । उदाहरणका लागि *उपन्यास तरंगिणी* (वि.सं. १९५९) मासिक पत्रिकाले दोस्रो अंकमा 'महेन्द्रप्रभा'

उपन्यासको अंश र सम्पादकीय लेख 'त्राहि त्राहि त्राहि' लेखेको छ । सम्पादकीयमा यसले पाठकहरूले माया नगरेका कारण प्रभुका शरणमा परेको र प्रकाशन बन्द भएको उल्लेख गरेको छ । यसले पत्रिका प्रकाशन गर्नु पर्नाका कारण र यसको चुनौतीका विषयमा यसरी उल्लेख गरेको छ :

हाम्रा नेपालि मा आज सम्म उपन्यास को चाल् नहुना ले, औ अङ्ग्रेजी फारसि बङ्गाला पन्जाबी मा उपन्यास को बहुत षाईस् यहाँ तक कि सौ सौ रूपया का येक् येक् उपन्यास् प्रकास् गरी गवरनमेन्ट बाट समेत प्रसन्सा पत्र पायाका छन्, तिनै मधिसे ले तिम्रा गोर्षाभाषा मा कुन् कुन् उपन्यास प्रकास हुन्छन् भनि सोद्धा हाम्रा भाषामा उपन्यास कुनै प्रकास आज सम्म भयाका छैनन् भन्या सुनि बहूत तिरस्कार गरी भन्छन् कि तीम्रा नेपालि मा सौखिन् औ उदार कोहि रहेनछन् भनि भन्या कटुक वाणि सुनी । वेचयन भै यो मासिक पत्र तयार गरी तपाजीहरूका सेवामा पठायका छौं, यो मासिक पत्रको षायेस् गरी स्वीकार गरी दिनुभया नाना तरहका उपन्यास तहाका सेवामा उपस्थित हुन्याछन्... (उपन्यास तरंगिणी १९५९) ।

यसले हितचिन्तक प्रेसमा छापिएका पुस्तकको सूची विज्ञापनको रूपमा प्रकाशित गरेको र *महेन्द्रप्रभा* उपन्यासकै पृष्ठ संख्या राखेर त्यही उपन्यास छापेको छ । त्यसैले यो 'म्यागेजिन'भन्दा पनि उपन्यासको रूपमा प्रकाशित थियो, जो दुई अंक भन्दा बढी निस्कन सकेन । "पत्रिका"ले गोर्खा भाषाको तिरस्कारका कुरा उठाएको छ र अन्य भाषाका प्रकाशनहरूमा भएको प्रगतिसँग यस भाषाको तुलना गरेको छ । भाषा उन्नतिका लागि र 'अन्य'का तुलनामा 'आफ्नो' पनि राम्रो छ भनेर देखाउन वा तुलना गर्न पनि पत्रपत्रिकाको प्रकाशन, बिक्री तथा वितरण जरूरी छ भन्ने कुराको सन्देश यसले मात्र होइन अन्य अपिलहरूले पनि दिन्छ । विभिन्न अपिल गर्दागर्दै र ग्राहक-पाठकहरूलाई कुरा बुझाउँदै *उपन्यास तरंगिणी*ले लेख्यो, "यदी यी पत्रिका लिने इरादा न भया मलाइ यी पत्रिका लिई गोर्खा भाषाको उन्नति गर्नु क्यै सरोकार छैन भन्त्या जबाफ कार्डद्वारा सूचना गर्दिनुहोला, नत्र द्वितीय अडक तपाईंका नाममा बी.पी. (बुक पोष्ट) भै जान्या छ ।"^{१०} यसको मतलब यस पत्रिकाले गोर्खा भाषाको विकासलाई केन्द्रमा राखेको र पत्रिकाको पर्याप्त ग्राहक नभएकाले त्यो उद्देश्य प्राप्तमा चुनौती आएको भन्ने पत्रिकाको आशय रहेको बुझिन्छ ।

^{१०} *महेन्द्र-प्रभा* उपन्यासको आवरण पृष्ठमा उल्लेख गरिएको ।

नेपालमै नेपाली भाषामा पहिलोपटक छापिएको भनेर चर्चा गरिएको सुधासागरका विषयमा वि.सं. १९५६ मा प्रकाशित पुस्तक *नलोपाख्यानको* भित्री कभरमा छापिएको विज्ञापनले पनि गोर्खालीहरूको इज्जतको कुरा गरेको छ । देशोन्नति तथा भाषा उन्नतिका लागि किन पत्रिका चाहिन्छ भन्ने कुराको व्याख्या गरेको छ वा पाठकहरूलाई बुझाउने कोसिस गरेको छ :

यस्मा हाम्रा गोर्खाली सज्जन महाशयहरूले आफ्नो देस आफ्नो भाषाको उन्नती का निमित्त अवश्य दयादृष्टि गर्नु हुन्यै छ मदिसे हरूका हजारौं पत्र निस्कन्छन् तापनी एक २ अखबार दस हज्जार वाइ हज्जार ग्राहक छन् भन्या हाम्रा गोर्खामा फगत् एक मात्र छ भन् यस्माता सबै हाम्रा स्वदेसीय महाशय हरू सबैले जाबो कम्पनी १/- रूपिजा मात्र देशोन्नती भाषा को उन्नती गर्ना का निमित्त ग्राहकश्रेणी मा अवश्य नाम लेखाउनु पर्छ किनभन्या यो मासिकपत्र तपाजी हरू बाट मदद नगदिर्नाले कथं कदाचित् बन्द भयो ग्राहक कम भया भन्या मेरो मात्र नोक्सान पर्न्या होवैनकि तपाजीहरूलाई पनी केही सरम हुन जाला विदेसी पनी येही भन्न की नेपाल बाट एक मासिकपत्र निस्क्या को थियो सो पनी ग्राहक कम हुनाले वन्दभो गोर्खाली हरू वर्ष दिन्को जावो १॥ रु दिनलाई पनी गाहारो मान्या रह्याछन् तस्मात् हे स्वदेसीय बुद्धिवन्त महाशय हरू यो कुरा सवै विचारगर्नु हवस् येस फगत् एकलो अनाथ "सुधासागर" का ऊपर दयाराखी आफ्ना देसभाषा को उन्नती गर्नु हवस् (नाम नखुलेको १९५६) ।

तर, यसमाथि दया राख्ने वा देशोन्नति र भाषाको उन्नति गर्नाका निमित्त ग्राहक श्रेणीमा नाम लेखाउने मान्छेहरू सायदै बढे । यो सूचनाबाहेक यस विषयमा अन्त कतै कुनै जानकारी नभएको वा यसको कुनै पनि अंक कतै नभेटिएकाले यो कस्तो खालको पत्रिका थियो, आकारप्रकार वा यसभित्रका सामग्रीका विषयमा चर्चा गर्न सम्भव छैन ।

वि.सं. १९६५ कात्तिकदेखि पं. राममणि आदीको प्रकाशन तथा पं. मातृप्रसाद शर्माको सम्पादनमा प्रकाशित *माधवी* साहित्यिक मासिक हो । 'प्रस्तावना' शीर्षकको पहिलो सम्पादकीयमा यसले प्रकाशनको उद्देश्यलाई यसरी प्रस्ट्याएको छ, "हामरी नेपाली भाषामा न कोई व्याकरण छ, न कोई वेश कोश छ, न कोई विशेष उपयोगी विषयका पुस्तकहरू छापियाका छन्, ती सब अभावको पनि यथासम्भव पूर्ति गर्ने विचार गरद छ" (माधवी १९६५) । यसले पनि नेपाली भाषाको प्रवर्द्धन र सम्वर्द्धन गर्नकै लागि आफ्नो प्रकाशन सुरु गरेको बताएको छ र नेपाली भाषालाई 'धनी' बनाउनु यसको ध्येय रहेको देखिन्छ ।

त्यसै गरी, चन्द्र मासिक (१९७१) को मूल उद्देश्य पनि नेपाली भाषाको प्रचार र संरक्षण गर्ने देखिन्छ । यसको पहिलो सम्पादकीयले भन्छ :

प्रिय पाठक गण, तपाईंहरू जान्नुहुन्छ कि नेपाली भाषामा यस बेला कुनै मासिक पत्र छैन, बरु यस देशका अरु अरु भाषाहरूमा अनेक उत्तम उत्तम पत्र जस्तै मासिक, पाक्षिक, साहित्यिक पत्रिका तथा दैनिक पत्र इत्यादि सचित्र वा विनाचित्रका निसकन लागि रहे छन्, यसकारणले आफ्नू भाषाको साहित्यलाई राम्रो तरहले चमक्क चम्काउन लागि रहेका छन् यसले थाहा हुन्छ कि यस देशका भाषाहरूमा नेपाली भाषा सबै भन्दा पछि छ, यद्यपि यो भाषा बोल्नेहरूको संख्या लाखौं छ अंग्रेज, फ्रेंच, जर्मन इत्यादि जो अन्य देशका बस्नेहरू छन् तिनको उन्नतिको कारण तिनको देशी भाषा हो (चन्द्र १९७१, देवकोटा २०२४ : ४४) ।

वर्ष १ अंक ८ (१९९५ अप्रिल) मा यसले 'नेपाली भाषाका प्रेमी हो चेत' शीर्षकको सम्पादकीय लेखेको छ र त्यसमा ग्राहक नपाएर चन्द्र मासिक विलिन हुन लागेको उल्लेख गरेको छ । सम्पादकीयमा, "नेपाली भाषाको एक मात्र मासिक पत्र सस्तो मोलको भयेर पनि उच्च विचार फैलाउने हो यस्को सहायता गरनू नेपाली मात्रको धर्म हो तर आज आठ मैन्हा भै सक्यो र पनि आजसम्म यसका २०० ग्राहक भयेका छैनन् अनि जहाँसम्म यसका ७०० ग्राहक हुँदैनन् वहाँसम्म यसको प्रकाशनकार्य मा हानी छ" भनेर लेखेर सहयोगको अपील गरेको भेटिन्छ (चन्द्र १९७१ : १५) । वि.सं. १९७२ सालमा पारसमणि प्रधानद्वारा प्रकाशित चन्द्रिका मासिकले पनि आफ्नो सम्पादकीयमा, "गोर्खा भाषाको उत्पत्ति खुद संस्कृत (देववाणी) बाट भएको हो औ यस भाषालाई हामी प्राय : ५२ लाख गोर्खा जातिले बोल्दछौं तापनि यस भाषाको दशा सारै हीन र शोचनीय छ । जबसम्म भाषाको उन्नति हुँदैन तबसम्म कुनै प्रकारको उन्नति हुँदैन" भनेर भाषिक समृद्धिलाई जोड दिएको छ (देवकोटा २०२४ : ४६) ।

सुरुआती पत्रिका तथा म्यागेजिनहरू प्रकाशित हुनुका उद्देश्य गोर्खाली भाषाको उन्नतिका लागि भए पनि सोसँग सम्बन्धित पाठकहरूको कमी भएका कारण आर्थिक संकट भेलेर पत्रिकाहरू बन्द भएका देखिन्छन् । त्यसो त भाषिक सेवा वा उन्नतिका निम्ति मात्र पत्रपत्रिका वा म्यागेजिनहरू प्रकाशित गर्नुका एक मात्र उद्देश्य भने थिएनन् । म्यागेजिन तथा पुस्तक प्रकाशन तथा बिक्री-व्यापार गरेर नाफा कमाउने उद्देश्य पनि राखिएका थिए ।

चाल्मर्स (सन् २००२) का अनुसार प्रकाशनहरूले शक्ति र नाफाको उद्देश्यका लागि पनि काम गरिरहेका थिए । बिक्री-वितरणको नयाँ-नयाँ प्रयोग गर्दै पाठकलाई आकर्षित गर्ने कोसिस गरेका थिए । यसका लागि आकर्षक आवरण पृष्ठ बनाउने, रंगिन बनाउने, फोटो तथा ग्राफिक्सको प्रयोग गर्ने तथा अन्य पत्रपत्रिकामा विज्ञापन गर्ने काम पनि भएका थिए ।

केही विषयगत म्यागेजिनहरू

उद्योग

१९९२ भाद्र १ गतेदेखि नेपाल सरकार, उद्योग कार्यालयले सूर्यभक्त जोशीको सम्पादकत्वमा प्रकाशन सुरु गरेको पाक्षिक पत्रिका *उद्योग*ले आफूलाई 'नेपाली राष्ट्र भाषामा एकमात्र उद्योग प्रधान पाक्षिक पत्र' भनेर चिनाएको छ ।^{११} साहित्यबाहेकको खास विषयवस्तुमा आधारित यो पहिलो पत्रिका थियो, जसले उद्योग-व्यवसायसँग सम्बन्धित लेख, रचना र समाचारलाई प्राथमिकता दिन्थ्यो । त्यसो त अन्य म्यागेजिनहरूले जस्तै यसले पनि पछि गएर प्रकाशनको उद्देश्यविपरीत अन्य सामग्रीलाई यथेष्ट ठाउँ दियो (श्रेष्ठ २०५९) । *उद्योग*ले पहिलो अंकको सम्पादकीयमा "उद्योग एक उद्योग-प्रधान पत्र हो । सबै देश भाइबहिनीहरूमा उद्योग धन्दाको प्रचार गरी, देश दुनियाँ राजा सबैको सेवा गर्नाको निमित्त यस पत्रको जन्म भैरहेछ" भन्ने जानकारी दिएको छ (उद्योग १९९२) । वर्ष २ अंक २०, १९९४ असार १५ गतेबाट बन्द भएर १९९५ वैशाख १५ गतेबाट मासिक भएर देखा पर्‍यो । मासिक रूपमा संघर्ष गर्दागर्दै यो १४ वर्षको अंक ९ सम्म प्रकाशित भएर फेरि देखा परेन (देवकोटा २०२४ : ३१) ।

यसका विषयहरू व्यापार र उद्योगसम्बन्धी रहे पनि उद्योग वा व्यापारका फाइदा र उपयोगिताका चर्चा भएका कविताहरू पनि प्रकाशित छन् । यसले घरेलु उद्योगलाई टेवा पुऱ्याउने भन्दै 'थोरै पूँजीमा ठुलो रोजगार' स्तम्भमार्फत घरेलु उद्योगका विधिहरू प्रकाशित गरेको छ । कृषि स्तम्भमा खेती गर्ने वैज्ञानिक पद्धतिदेखि विश्वमा विकास भइरहेका नयाँ प्रविधिको चर्चा गरेको छ । यो उद्योगसँग सम्बन्धित सामग्रीहरू प्रकाशित गर्ने खास उद्देश्यका साथ प्रकाशित भए पनि पछि यसले *शारदा* मासिकले जस्तै नै नेपाली भाषा साहित्यमा योगदान पुऱ्याएको र *शारदा*मा पहुँच कम भएका लेखकहरूका निमित्त आकर्षक केन्द्र बनेको कुरा पनि उल्लेख गर्न जरूरी छ (श्रेष्ठ २०५९) ।

^{११} *उद्योग* म्यागेजिनबारे विस्तृत जानकारीका लागि यसै अंकमा शिव रेग्मीको लेख हेर्नुहोस् ।

महिला

कमलमणि दीक्षित (२०१७) का अनुसार *गोर्खा संसार* (१९८३-८५), *राजभक्ति* (१९५८) र *तरुण गोर्खा* (१९८६-८७) मा महिला लेखकहरू देखिएका थिए । तथापि पत्रपत्रिकामा धेरै महिला लेखकहरू ओराल्ने श्रेय भने *शारदा* र *उदयलाई* जाने गर्छ । दीक्षितका अनुसार यी दुई पत्रिकामा जस्तो धेरै संख्यामा महिला लेखकहरू देखा पर्न सकेका थिएनन् । वि.सं. २००८ को जेठ महिनादेखि *महिला* मासिक पत्रिका कुमारी कामाक्षी तथा कुमारी साधना प्रधानको सम्पादकत्वमा प्रकाशित हुन थाल्यो । यसको प्रकाशक नेपाल महिला संघ थियो र यसले महिलासँग सम्बन्धित लेख रचनाहरू प्रकाशित गर्दै खास एउटा विषयमा केन्द्रित गर्‍यो । यो म्यागेजिनमा महिला लेखकहरूले नै प्राथमिकता पाए, जसका लागि अपिल गरिएको छ, "नारी जातिको उत्थानको उद्देश्य लिएर *महिला* निस्केको छ । नारी जातिमा भइरहेको अन्याय र अत्याचारमाथि यसले बुलन्द आवाज उठाउने छ । यस पत्रिकामा विशेष गरेर दिदी बहिनीहरूबाट लेखिएका विविध विषयका लेखहरू नै रहनेछन् । स्त्री जातिको उत्थानका निम्ति लेखिएका पुरुषहरूका लेखहरू पनि रहनेछन्" (महिला २००८ : ३) ।

अखिल नेपाल महिला संघले प्रकाशित गरेको र श्रीमती कुन्तीदेवी सम्पादक रहेको महिला प्रधान म्यागेजिन *प्रतिभा* वि.सं. २००९ मा प्रकाशित भएको थियो । महिलाको सुषुप्त चेतना शक्तिलाई जागृत गर्ने र तिनमा योग्य शिक्षाको प्रचार गर्ने उद्देश्यका साथ प्रकाशित यस म्यागेजिनले नेपाल महिला संघ तथा अखिल नेपाल महिला संघ सम्बन्धित समाचारहरू प्रकाशित गर्‍थ्यो । *स्वास्नीमान्छे* (२०१५) मा प्रकाशित सामग्री हेर्दा यसले आफ्ना रचनालाई 'साहित्य', शिक्षा र संस्कृति, सामाजिक र कानुनी, चिनारी, समालोचना र हालखबर भनेर छुट्ट्याएको देखिन्छ भने हालखबर स्तम्भमा राजनीतिक, सामाजिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय समाचारलाई पनि छोटकरीमा पस्केको भेटिन्छ ।^{१२}

अन्य

खास विषयवस्तुमा आधारित विषयगत म्यागेजिन प्रकाशित हुने क्रममा नेपाल आयुर्वेदीय संस्थाले *नेपाल आयुर्वेद* मासिकको प्रकाशन वि.सं. २००९ देखि सुरु गर्‍यो । नरेन्द्रनाथ शर्मा सम्पादक; चन्द्रानन्द राजवैद्य, चित्रबहादुर प्रधान तथा दानरत्न बज्राचार्य सह-सम्पादक रहेको यस पत्रिकाको वार्षिक मूल्य मौरु ४ र

^{१२} *स्वास्नीमान्छे* म्यागेजिनबारे विस्तृत जानकारीका लागि यसै अंकमा तीर्थ विष्टको लेख हेर्नुहोस् ।

एकप्रतिको मूल्य मोरु ४० निर्धारण गरिएको थियो । वर्ष १ अंक १ (२००९ फागुन, १९५३ जुलाई) देखि वर्ष २ अंक १ (२०१० फागुन) सम्मका अंकहरू मात्र उपलब्ध भएको यस पत्रिकाले स्वास्थ्यसम्बन्धी लेखहरू तथा उपचार पद्धति, आयुर्वेदिक औषधिबारे आफ्ना सामग्री प्रकाशित गरेको छ ।

नेपाल बालसखा दलबाट वि.सं. २००८ मा प्रकाशित *बालसखा* मासिकले बालबालिकासम्बन्धी समाचार, बालसखा दलले आयोजना गरेका खेलकुद प्रतियोगिताका नतिजा, बालसखा दलका गतिविधि र चुटुकिला समावेश गरेर प्रकाशित गर्थ्यो । सूर्यप्रसाद श्रेष्ठद्वारा सम्पादित *गाउँघर* (२०१५) ले गाउँमा भएका विकासका कामको समाचार, तीसँग सम्बन्धित लेख तथा ग्रामीण कार्यकर्ताका लागि विभिन्न सुभावसहितका जानकारी प्रकाशित गर्थ्यो ।

कृषि विभागले २०१७ मंसिरदेखि *कृषि* त्रैमासिक प्रकाशन गरेको थियो । यसले कृषिसम्बन्धी विभिन्न विचार तथा समाचारहरू छाथ्यो । आफ्नो तीन पृष्ठ लामो 'कृषि' शीर्षकको सम्पादकीयमा यसले नेपालमा कृषिको अवस्था, यो क्षेत्रमा भएका विकास, अध्ययन र अनुसन्धानको विस्तृत विवरण दिएको छ (कृषि २०१७ : १-३) । यो पत्रिकामा कृषिसँग सम्बन्धित माटो, बिउबिजन, आधुनिक खेती यन्त्रजस्ता विषयमा यसका सामग्रीहरू छापिएका भेटिन्छन् । करेसाबारीको हेरचाह, विभिन्न तरकारीको खेती गर्ने तरिका, नेपालको धान तथा गहुँ उत्पादनको अवस्थाजस्ता विषयहरूमा यो पत्रिकामा प्रशस्त लेखहरू छापिएका छन् । 'किसान तथा सर्वसाधारणलाई उपयोगी हुने लेखहरूको माध्यमले नेपालको कृषि कार्यमा उन्नति ल्याउने' उद्देश्यले प्रकाशन सुरु गरेको यो पत्रिकाले कृषिसम्बन्धी अर्ध-प्राविधिक र सामान्य लेख पनि छाप्ने उल्लेख गरेको छ ।

यसबाहेक खास विधा छानेर प्रकाशित भएकामध्ये *घरेलु इलम* पत्रिका टाइपराइटरको प्रयोगबाट एकातिर मात्र छापिएको हुन्थ्यो । यसले गाउँ विकासका मुद्दा र घरेलु उद्योग, इलम, आधुनिक खेती प्रणालीका सामग्री समेट्थ्यो । *नेपाल-शिक्षा आधार शिक्षा*ले प्रौढ शिक्षा, आधारभूत शिक्षा तथा ग्रामसुधारका सामग्री दिन्थ्यो । *डाँफेचरी* लोक-साहित्यिक पत्रिका थियो । यसले विभिन्न भाषाका लोकगीतका विषयमा जानकारी दिने गर्थ्यो । *शान्तिले* अध्यात्म चिन्तन, धर्म र नीतिसम्बन्धी सामग्रीलाई प्राथमिकतामा राख्यो भने *गाउँघर*ले गाउँघरसँग सम्बन्धित जानकारी जस्तै : नागरिकता लिने विधि, विकास-निर्माणका सामग्री प्रकाशित गर्थ्यो । *विकासले* सरकारको योजना, सडक, क्षेत्रीय विकास तथा योजनासँग सम्बन्धित सामग्री तथा नक्सासहित जिल्लाको जानकारी दिएको छ ।

यसरी हेर्दा नेपाली भाषा-संस्कृतिको सेवा तथा उन्नति प्रगतिका निम्ति निस्किएका साहित्यिक म्यागेजिनभन्दा छुट्टै विषयवस्तु दिने विषयगत म्यागेजिन पनि नयाँ अवधारणासहित बजारमा आएको देखिन्छ तर यी कुनै पनि लामो समय भने टिकेनन् । धेरैजसो संस्थागत प्रकाशनमा आधारित यी प्रकाशनको आयु अन्य म्यागेजिनको भन्दा छोटो रह्यो । साहित्यभन्दा फरक विषयवस्तुसहित आएका यी म्यागेजिनले खास पाठकलाई आकर्षित गरेको हुनुपर्छ तर ती पाठकको संख्या आफैमा पर्याप्त थिएन । जे भए पनि विषयगत म्यागेजिनको अवधारणा पनि नेपालको सन्दर्भमा नयाँ होइन ।

निष्कर्ष

माथि उल्लेख भएका (१९५९-२०१७) सालसम्मका साहित्यिक तथा विषयकेन्द्री विधागत गरी दुई फरक खालका म्यागेजिनले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट नेपाली 'म्यागेजिनकारिता'को विकास र विस्तारमा योगदान पुऱ्याएका छन् । सामान्यतः समग्र प्रकाशन क्षेत्र भर्खर वामे सर्दा म्यागेजिन प्रकाशन र त्यसको प्रवर्द्धन गर्ने कामको सुरुआत भएको थियो । म्यागेजिनले पाठक आकर्षित गर्ने तथा पाठकको रूचिअनुसार विषयवस्तु तथा अन्य प्राविधिक कुरामा ध्यान दिएर परिमार्जित गर्दै लगेको पनि देखिन्छ । यद्यपि म्यागेजिन पूर्णतः व्यावसायिक हुन सकेन र दीर्घकालसम्म चल्न सकेन तर यसले म्यागेजिन उत्पादन, वितरण र खपतको परम्परा भने सुरु गर्‍यो । यसबाहेक खास पाठकको रूचि र चाहनालाई ध्यान दिँदै विषयकेन्द्रित/विधागत म्यागेजिनको अवधारणाले पनि ठाउँ पायो । फरक उद्देश्यका साथ फरक-फरक पाठकमा जाने यी दुवैखाले म्यागेजिनको आयु भने लामो हुन सकेन ।

सांस्कृतिक, सामाजिक, धार्मिक, भाषिक वा राष्ट्रियताका विषयवस्तुलाई एकथरी म्यागेजिनले आफ्नो प्राथमिकतामा पारे । यस्ता म्यागेजिनमा खास समुदाय वा समूहको मात्र प्रतिनिधित्व हुने गरेको छ भने भारतीय राष्ट्रिय आन्दोलन तथा हिन्दी भाषा आन्दोलनको प्रभाव पनि परेको छ । विषयगत वा विधागत म्यागेजिनले भने खास विषयवस्तुलाई प्राथमिकतामा राखेर सामग्री उत्पादन तथा वितरण गरे । फरक खालको अवधारणासहित भित्रिएका यस्ता म्यागेजिनमध्ये उद्योगजस्ता केहीले भने आफ्नो उद्देश्यबाहेकका अन्य सामग्रीलाई पनि उत्तिकै प्राथमिकतामा राखे र आफ्नो बाटो बदले ।

व्यावसायिक रूपले नेपाली भाषाका सामग्री प्रकाशन गर्ने तथा नेपाली भाषा-साहित्य, संस्कृति र राष्ट्रियताको प्रवर्द्धन गर्ने एउटा खास अभियान एकैसाथ

चलिरहेको यो समयमा म्यागेजिनले दुवै खालको काम गर्‍यो । यसले प्रकाशन क्षेत्रको विकास, म्यागेजिन पत्रकारिता क्षेत्रको विकास-विस्तार तथा नेपाली भाषा साहित्यको प्रवर्द्धनमा पनि योगदान दियो । अर्कोतर्फ विधागत म्यागेजिनले पनि खास विषय वा विधाका विषयमा नेपाली पाठकलाई जानकारी दियो र खास पाठक तान्ने प्रयास गर्‍यो ।

धन्यवाद

मार्टिन चौतारी (आर्थिक सहयोगका लागि), मपुपु आर्काइभ (सामग्रीका लागि), कमलमणि दीक्षित (थप जानकारीका लागि), अर्जुन पन्थी, देवराज हुमागाई, प्रत्यूष वन्त र हर्षमान महर्जन (सल्लाह र सुझावका लागि) लाई धन्यवाद ।

सन्दर्भ सामग्री

- अर्याल, दीपक । २०६८ । नेपाली भाषामा प्रकाशित पत्रपत्रिका (वि.सं. २००८-२०१३) । *मिडिया अध्ययन* ६ : १३१-१४८ ।
- उद्योग । १९९२ । सम्पादकीय । १(१) : पृष्ठ नखुलेको ।
- उपन्यास तरंगिणी । १९५९ । त्राहि त्राहि त्राहि । १(१) : पृष्ठ नखुलेको ।
- कृषि । २०१७ । कृषि (सम्पादकीय) । १(१) : १-३ ।
- चन्द्र । १९७१ । सम्पादकीय । १(१) : १५ ।
- दीक्षित, कमल । २०१७ । साबिक रोग । *कालो अक्षर*, पृ. ११-२० । ललितपुर : जगदम्बा प्रकाशन ।
- देवकोटा, गृष्मबहादुर । २०२४ । *नेपालको छापाखाना तथा पत्रपत्रिकाको इतिहास* । काठमाडौं : केशवप्रसाद लम्साल ।
- नाम नखुलेको । १९५६ । नलोपख्यान । काठमाडौं : नरदेव मोतीकृष्ण ।
- महिला । २००८ । पत्रिकाको सूचना । जेठ, पृ. ३ ।
- माधवी । १९६५ । प्रस्तावना । कात्तिक, पृ. ४४ ।
- शर्मा, रामविलास । सन् २००६ । *भारतेन्दु-युग और हिन्दी भाषा की विकास-परम्परा* । नयी दिल्ली : राजकमल प्रकाशन ।
- शर्मा, श्यामप्रसाद । २००९ । भएका पत्र-पत्रिकालाई ठोस रूप दिएर मात्रै नयाँ निकालौं । *जनयुग* १ (१०) : ५ ।
- श्रेष्ठ, कविताराम । २०५९ । राणाकालीन ओभेलका उद्योग मासिक र चोर लेखकहरू । *समकालीन साहित्य* १३(२) : १४६-१६० ।
- हिन्दीप्रदीप । सन् १८७७ । श्री बाबू हरिशचन्द्रका लेक्चर । १(२) : १-३ ।

- Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (2nd edition). London and New York: Verso.
- Chalmers, Rhoderick . 2002. Pandits and Pulp Fiction: Popular Publishing and the Birth of Nepali Print-Capitalism in Banaras. *Studies in Nepali History and Society* 7(1): 35-97.
- Gamble, Michael W. and Teri Kwal Gamble. 1986. *Introducing Mass Communication*. New York: McGraw Hill Book Company.
- Onta, Pratyoush. 1996. Creating a Brave Nepali Nation in British India: The Rhetoric of Jati Improvement, Rediscover of Bhanubhakta and the Writing of Bir History. *Studies in Nepali History and Society* 1(1): 37-76.
- Onta, Pratyoush. 2010. The Landscape of Social Science and Humanities Journals Published from Nepal: An Analysis of its Structural Characteristics. *Studies in Nepali History and Society* 15(2) : 331-380.
- Orsini, Francesca. 2004. Pandits, Printers and Others: Publishing in Nineteenth Century Benares. In *Print Areas: Book History in India*. Abhijit Gupta and Swapan Chakravorty, ed., pp. 103-138. New Delhi: Permanent Black.
- Orsini, Francesca. 2010. *The Hindi Public Sphere (1920-1940): Language and Literature in the Age of Nationalism*. New Delhi: Oxford University Press.
- Subba, Tanka 1992. *Ethnicity, State and Development. A Case Study of the Gorkhaland Movement in Darjeeling*. Delhi: Har-anand Publications and Vikas Publishers.

अनुसूची

सि.नं.	म्यागेजिनको नाम	अवधि	सम्पादक	प्रकाशक	स्थान	प्रेसको नाम	सुरु मिति
१.	उपन्यास तरंगिणी	मासिक	प. दुण्डीराज, ऋषिकेश उपाध्याय	सम्पादक स्वयं	नेपाली पुस्तकालय, बनारस	हितचिन्तक प्रेस, बनारस	१९५९
२.	सुन्दरी	मासिक र गीन	सोमनाथ, देवीदत्त र चक्रपाणि	देवीदत्त	रसिक समाज, बनारस	हितचिन्तक प्रेस, बनारस	१९६३
३.	माधवी	मासिक	प. मातृप्रसाद शर्मा, अधिकारी	प. राममणि आदी	बनारस	प्रभाकारी प्रिन्टिङ वर्क्स, बनारस	१९६५
४.	चन्द्र	मासिक	माधव प्रसाद	सम्पादक स्वयं	बनारस	नभेटिपको	१९७१
५.	चन्द्रिका	मासिक	पारसमणि प्रधान	पारसमणि प्रधान	खर्साङ	-	१९७२
६.	जन्मभूमि	मासिक	सूर्यविक्रम झवाली	रामचन्द्र अधिकारी	उठेरिबजार, काशी	लक्ष्मीनारायण प्रेस, बनारस	१९७९
७.	आदर्श	मासिक	शेषमणि प्रधान	सम्पादक स्वयं	कालिम्पोङ, भारत	मणि प्रेस, कालिम्पोङ	१९८६
८.	शारदा	मासिक	ऋद्धिबहादुर मल्ल	सम्पादक स्वयं	काठमाडौं	जोरागणेश प्रेस, काठमाडौं	१९९१
९.	उदय	मासिक	काशीबहादुर श्रेष्ठ	दी नेपाल मुस्क स्टोर	काशी	कल्याण प्रेस, काशी	१९९३
१०.	साहित्य स्रोत	मासिक	हृदयचन्द्रसिंह प्रधान	नेपाली साहित्य परिषद्	काठमाडौं	भावाति प्रेस, काठमाडौं	२००४
११.	युगवाण	साप्ताहिक	नारायणप्रसाद भट्टराई तथा अन्य	भट्टराई बन्धु	बनारस	-	२००४
१२.	पल्लवार्ध	मासिक	बुद्धिसागर शर्मा, शेषराज शर्मा	मीसु गोविन्दप्रसाद ढुंगाना, कविराज हरिप्रसाद शर्मा (संस्कार)	काठमाडौं	जोरागणेश प्रेस, काठमाडौं	२००६
१३.	जागरण	साप्ताहिक	हृदयचन्द्रसिंह प्रधान	जागरण सञ्चालक समिति	काठमाडौं	श्री वागीश्वर छापाखाना, काठमाडौं	२००७
१४.	जन्मित्र	मासिक	केशरबहादुर	नेपाल निजामति न्यून वैतनिक कर्मचारी सघ	काठमाडौं	वागीश्वर छापाखाना, काठमाडौं	२००८
१५.	सेवा	मासिक	श्यामप्रसाद शर्मा	सम्पादक स्वयं	विरगञ्ज	आर्यभुषण प्रेस, बनारस	२००८

सि.नं.	स्वागिजनको नाम	अवधि	सम्पादक	प्रकाशक	स्थान	प्रेसको नाम	सुरु मिति
१६.	जनमुग	पाक्षिक	भवानीप्रसाद शर्मा	सम्पादक स्वयं	बनारस	हितचिन्तक प्रेस, बनारस	२००९
१७.	आदर्शवाणी	मासिक	आ. लक्ष्मण शास्त्री	आदर्श विद्यालय	विराटनगर	केडिया प्रिण्टिङ प्रेस, पूर्णिया	२००९
१८.	राष्ट्रहित	पाक्षिक	केदारनाथ शर्मा	सम्पादक स्वयं	काठमाडौं	वागीश्वर छापाखाना, काठमाडौं	२००९
१९.	जागृति	मासिक	शारदाप्रसाद उपाध्याय	प्रचार र सूचना विभाग, शिक्षा मन्त्रालय	काठमाडौं	वागीश्वर छापाखाना, काठमाडौं	२००९
२०.	कोसेली	द्वैमासिक	सुन्दरप्रसाद जोशी 'दुःखी'	सम्पादक स्वयं	काठमाडौं	वागीश्वर छापाखाना, काठमाडौं	२०१०
२१.	प्रगति	द्वैमासिक	नारायण बास्कोटा	सम्पादक स्वयं	काठमाडौं	जोरगणेश छापाखाना, काठमाडौं	२०१०
२२.	जन-विकास	मासिक	यादव पत	रमादेवी पत	कालिकास्थान, काठमाडौं	पशुपति छापाखाना, काठमाडौं	२०१०
२३.	सुस्केरा	त्रैमासिक	वीरेन्द्र	सम्पादक स्वयं	दाजिलिङ	आशाशुक्मी प्रेस, दाजिलिङ	२०१०
२४.	सस्कृत संदेश	मासिक	योगी नरहरीनाथ, बुद्धिसागर पराजुली	योगी नरहरीनाथ	काठमाडौं	सरस्वती प्रेस, काठमाडौं	२०१०
२५.	केटो	पाक्षिक	श्यामकृष्ण शर्मा	देवलाल धर्मा	भद्रपुर	पूर्वाञ्चल प्रेस, भद्रपुर	२०१०
२६.	कोपिला	मासिक	शेखरबाबु मानन्धर	शान्ति शिक्षा मन्दिर	काठमाडौं	भगवति प्रेस, काठमाडौं	२०१०
२७.	भोर	मासिक	शेखरबाबु मानन्धर	भोर कार्यालय, काठमाडौं	असन, काठमाडौं	अन्नपूर्ण प्रेस, काठमाडौं	२०११
२८.	अञ्जली	द्वैमासिक	अन्नीराज श्रेष्ठ	सम्पादक स्वयं	दाजिलिङ	आशाशुक्मी प्रेस, दाजिलिङ	२०१२
२९.	ईन्द्रेनी	अनियमित	ईश्वर बराल	काव्य प्रतिष्ठान	काठमाडौं	जोरगणेश प्रेस, काठमाडौं	२०१३
३०.	नौलो पाइलो	अनियमित	कोशराज रेग्मी	जन-सांस्कृतिक सभा	विराटनगर	नखुलेको	२०१३

सि.नं.	म्यागेजिनको नाम	अवधि	सम्पादक	प्रकाशक	स्थान	प्रेसको नाम	सुरु मिति
३१.	धरती	मासिक	ईश्वर वराल	जीवनाथ रेग्मी	काठमाडौं	जोगाणेश प्रेस, काठमाडौं	२०१३
३२.	दीपक	मासिक	नारायण प्रसाद उपाध्याय	सर्वाहितैषी कम्पनी, एकदेव उपाध्याय	बनारस	दीपक प्रेस, बनारस	२०१३
३३.	छागो	ऋतुअनुसार वर्षको ४ अंटा	ललितबहादुर हलवाई	नारदमणि थुलुङ	विद्योदय हाइस्कूल, भोजपुर	भोजपुर	२०१३
३४.	कटाकट्टी	द्वैमासिक (समाचारमूल्क)	नरेन्द्र रेग्मी	सम्पादक स्वयं	काठमाडौं	नरेन्द्र यन्त्रालय, काठमाडौं	२०१५
३५.	सिर्जना	मासिक	सम्पादक मण्डल	नेपाल छात्रसंघ, काठमाडौं	काठमाडौं	अम्बिका प्रेस, काठमाडौं	२०१६
३६.	नेपाली	त्रैमासिक	कमल दीक्षित	मदन पुरस्कार गुठी	ललितपुर	जगदम्बा प्रेस, ललितपुर	२०१६
३७.	पालुवा	त्रैमासिक	सम्पादक विभाग	दीर्घराज श्रेष्ठ	धुलिखेल	नरेन्द्र यन्त्रालय, काठमाडौं	२०१७
३८.	सँगम	द्वैमासिक	सत्यमोहन जोशी र अरु	धुवकृष्ण दीप, मित्र पुस्तकालय	ललितपुर	मञ्जुश्री प्रेस, ललितपुर	२०१७
३९.	जयतु सस्कृतम्	मासिक	श्रीप्रसाद गौतम	केशव दीपक, सस्कृत छात्र संघ	काठमाडौं	विजय प्रिन्टिङ प्रेस, काठमाडौं	२०१७
४०.	इन्दु	द्वैमासिक	कुमुदेश प्रसाद शैल	शैलेन्द्र प्रकाशन	काठमाडौं	जगत उद्धार प्रेस, काठमाडौं	२०१७
४१.	प्रभात	मासिक	एस.एल. बाबुदेल	एस.बी. बुक्स	कलकत्ता	नेसनल लिटरेचर प्रेस, कलकत्ता	सन् १९५०
४२.	आदर्श	मासिक	शेषमणि प्रधान	सम्पादक स्वयं	कालिम्पोङ	मणि प्रेस, कालिम्पोङ	सन् १९५२
४३.	अग्रदुत	पाक्षिक	आनन्द प्रसाद पाठक	अग्रदुत कार्यालय	दाङ्गिलिङ	आशा लक्ष्मी प्रेस, दाङ्गिलिङ	सन् १९५३
४४.	नव प्रभात	द्वैमासिक	सामुमति राई, महानन्द शर्मा पौड्याल	प्रह्लादप्रसाद अर्याल	कालिम्पोङ	मणि प्रेस, कालिम्पोङ	सन् १९५४
४५.	हुरी	मासिक	नखुलेको	हदराज बोहरा	विराटनगर	श्रीकृष्ण प्रिन्टिङ प्रेस, विराटनगर	सन् १९५५
४६.	जाग्रत गोर्खा	त्रैमासिक	आनन्दसिंह थापा र अरु	आनन्दसिंह थापा	देहरादून	उत्तराखण्ड प्रेस, देहरादून	सन् १९५५

विधागत

सि.न.	स्यागिनको नाम	अवधि	सम्पादक	प्रकाशक	स्थान	प्रेसको नाम	सुरु मिति
१.	उद्योग	पाक्षिक र मासिक	सूर्यभक्त जोशी	उद्योग कार्यालय	काठमाडौं	भगवति प्रेस, काठमाडौं	१९९२
२.	घरेलु इलम पत्रिका	मासिक	भीमनिधि तिवारी	नेपाली कपडा र घरेलु इलम प्रचारक अड्डा	काठमाडौं	-	२००४
३.	नेपाल शिक्षा 'आधार शिक्षा'	मासिक	जितेन्द्रबहादुर शाह र अरु	आधार साहित्य समिति	काठमाडौं	जोरगणेश प्रेस, काठमाडौं	२००६
४.	महिला	मासिक	कुमारी कामाख्या र कुमारी साधना प्रधान	नेपाल महिला संघ	काठमाडौं	अन्नपूर्ण प्रेस	२००८
५.	बालसखा	मासिक	नखुलेको	नेपाल बालसखा दल	काठमाडौं	नेपाल टुडे प्रेस, काठमाडौं	२००८
६.	प्रतिभा	मासिक	श्रीमती कुन्तादेवी	अनेमसघ	काठमाडौं	अन्नपूर्ण प्रेस	२००९
७.	डॉफेचरी	द्वैमासिक	धर्मराज थापा	नेपाली लोकगीत संग्रहालय	काठमाडौं	नेपाल प्रेस, काठमाडौं	२०१०
८.	खेतिपाती	मासिक	अशोककुमार दास गुप्ता	पश्चिम बंगाल सरकार, कृषि विभाग	दार्जिलिङ	मणि प्रिण्टिङ प्रेस, दार्जिलिङ	२०१०
९.	शान्ति	मासिक	स्वामी ईश्वरानन्द	विनियमान श्रेष्ठ	मखनटोल, काठमाडौं	जागत् उद्धार प्रेस, काठमाडौं	२०१४
१०.	गाउँघर	मासिक	सूर्यप्रसाद श्रेष्ठ	प्रचार विभाग, त्रिभुवन ग्राम विकास विभाग	काठमाडौं	-	२०१५
११.	विकास	मासिक	सत्यमोहन जोशी	श्री ५ को सरकार, योजना मण्डल	काठमाडौं	नरेन्द्र यन्त्रालय, काठमाडौं	२०१५
१२.	स्वार्त्नी मान्छे	द्वैमासिक	शशिकला शर्मा	शशिकला शर्मा	काठमाडौं	पशुपति छापाखाना	२०१५
१३.	कृषि	त्रैमासिक	भारतप्रसाद धिताल	श्री ५ को सरकार, कृषि विभाग	काठमाडौं	अन्नपूर्ण प्रेस, काठमाडौं	२०१७